

et langt solidere overblik over de summer, som Rusland, England og Danmark investerede i svensk politik; men han er (hvad han selv vedgår) ikke i stand til med sikkerhed at redegøre for, hvornår og til hvilke formål disse penge blev udbetalt, da Huerne tilsyneladende ikke har efterladt sig regnskaber, og da forf. ikke har haft adgang til en væsentlig del af de russiske depecher for årene 1765–66. Som vidnesbyrd om det russiske diplomatiske udspil i forfatningsspørgsmålet har forf. i stedet måtte forlade sig på de danske gesandtskabsindberetninger fra Asseburg i St. Petersburg og fra Schack-Rathlau i Stockholm (derimod ikke den direkte korrespondance mellem Asseburg og Schack i dennes arkiv på Ravnholt), d.v.s. på beretninger, der hver især er behæftet med mindst to fejlkilder.

Forf.s advarsel til læseren (s. 171, note 1) om det russiske kildemateriales utilgængelighed, der er højst beklagelig og øjensynlig skyldes de sovjetiske arkivmyndigheders restriktive praksis, burde iøvrigt være bragt allerede i forbindelse med redegørelsen for valgene af lantmarskalk og øvrige stændertalsmænd samt besættelsen af de vigtige udvalgsposter i januar 1765 (s. 133–139). Særligt alvorlige konsekvenser får den dog for vurderingen af rigsdagens afsluttende fase, fra Huernes generobring af flertallet i adelsstanden i juni 1766 til forfatningsspørgsmålets afgørelse i september, fordi Huernes udenlandske forbundsfæller netop i juni måned overførte betydelige summer til Stockholm, og fordi pengenes magt må antages at være mere følelig ved slutningen end ved begyndelsen af dette det længste stændermøde i Sveriges historie. På den anden side må det nok siges, at det under alle omstændigheder ville have været umuligt at etablere en entydig årsags-sammenhæng mellem de udenlandske pengeoverførsler og den partipolitiske udvikling selv i denne fase, fordi Rusland samtidig begyndte at effektivere sit militære middel på foranledning af Västergötland-opstanden i maj 1766.

Dr. Metcalf er således ikke sluppet helskindet fra sit forsøg på empirisk at bestemme størrelsen af den indflydelse, udenlandske magter kunne opnå ved at anvende store summer på at støtte et svensk parti under frihedstiden. Meget afgørende er det imidlertid, at hans problemorienterede og systematisk anlagte undersøgelse har givet bonus i form af nogle særdeles vigtige delresultater. Metcalfs velskrevne bog giver ikke blot den hidtil mest udførlige og velstrukturerede fremstilling af Ruslands Sverigespolitik i årene 1762–66, men også den første anskuelige redegørelse for sammenhængen mellem Englands målsætning i Rusland og i Sverige. Endelig bidrager den i væsentlig grad til vor viden om De yngre Huers politik og interne fraktionsopdeling, hvorfor forf.s videre forskning i dette emne må imødeses med forventning.

Hans Bagger

Jørgen Diechmann Rasmussen: Bønderne og udskiftningen. En undersøgelse af udskiftningen i det københavnske rytterdistrikt med særlig henblik på bøndernes holdning. Kbh. i kommission hos Landbohistorisk Selskab, 1977. 167 s.

Godsejeres og embedsmænds holdning til de store landboreformer har været behandlet i snart mange historiske afhandlinger, medens bøndernes holdning til de samme reformer – skønt de betød en radikal ændring af deres grundvilkår – som regel kun er sporadisk behandlet. Dette har Jørgen Diechmann Rasmussen søgt at råde bod på ved netop at gøre bøndernes holdning til landboreformerne til hovedproblemstillingen i ovennævnte bog. For at gøre arbejdet overkommeligt har han valgt at koncentrere sig om udskiftningen og har udvalgt sig det københavnske rytterdistrikt som studieobjekt. Området er velvalgt, idet bønderne her som selvejere selv skulle tage initiativet til udskiftningen, hvorfor det er muligt direkte at aflæse deres holdning af reformens fremadskriden. Dertil kommer at

der fra det københavnske rytterdistrikt er et righoldigt kildemateriale, som praktisk taget ikke er udnyttet tidligere. Udskiftningen som sådan synes også velegnet til at afprøve bøndernes holdning til reformerne, idet den måske mere end nogen anden del af dem betød en umiddelbar ændring af deres dagligtilværelse.

Bogen er opdelt i fire hovedafsnit: en indledning, som rummer problemstilling, gennemgang af udskiftningslovgivningen samt redegørelse for benyttet litteratur og utrykte kilder, dernæst følger en redegørelse for områdets karakter. Bogens tyngdepunkt ligger i tredje afsnit, hvor udskiftningens forløb og dens forskellige aspekter behandles. Det afsluttende afsnit fire rummer sammenfatning af resultaterne og konklusion. Til teksten knytter sig kortbilag over ansøgte partielle udskiftninger og totale udskiftninger samt bilag med skematisk opstilling af den gennemførte partielle udskiftning med angivelse af udskiftningsår, antal udskiftede gårde samt om de udskiftede gårdes nye lod var indlod eller udlod, af den totale udskiftning med angivelse af årstal for ansøgning og udskiftning, af antal gårde og huse i de enkelte landsbyer samt angivelse af, hvor mange gårde, der udflyttedes i forbindelse med udskiftningen. Endelig er bogen forsynet med et fyldigt noteapparat og en kildefortegnelse.

Som allerede nævnt er forfatterens hovedproblemstilling bøndernes holdning til udskiftningen, men hans ambitioner rækker videre end blot en registrering heraf. Han ønsker ud fra deres reaktionsmønster at belyse, hvorvidt bønderne var en apolitisk gruppe, således som det tidligere er skildret, eller om der hos bønderne fandtes en bevidsthed om samfundsforhold.

Som nævnt ligger bogens tyngdepunkt i gennemgangen af udskiftningens forløb i det københavnske rytterdistrikt. Uhyre grundigt gennemgår Jørgen Diechmann Rasmussen både partielle og totale udskiftninger fra ansøgningsfasen over den praktiske gennemførelse af den ændrede jordfordeling til reaktionerne efter at reformen var en realitet. Et særligt kapitel er viet forholdet mellem bønder og husmænd, herunder degn og skolelærer. Kildematerialet er af en sådan art, at det er muligt for forfatteren i detaljer at følge udskiftningens forløb i de fleste af rytterdistriktets landsbyer, og man bibringes herigennem et ganske andet indtryk af bønderne end det traditionelle. Det er da også forfatterens erklærede formål med undersøgelsen af se nærmere på, hvorvidt billedet af bonden, som en uoplyst, underkuet og bagstræverisk person står for en nærmere prøvelse. I hvert fald er det lykkedes overbevisende at påvise, at ikke alene har bønderne i Københavns amt taget initiativet til udskiftningen, men de har også gjort det på et meget tidligt tidspunkt. Således var 70 % af de totale udskiftninger ansøgt inden den »store« udskiftningsforordning af 1781 og heraf halvdelen endog før 1776-forordningen, hvor udskiftningen mellem mand og mand for første gang er det vigtigste formål. Jørgen Diechmann Rasmussen fremhæver med rette, at den meget tidlige udskiftning af Bernstorff gods har haft væsentlig betydning som eksempel for amtets øvrige bønder.

Som en anden af de faktorer, der kan have haft betydning for den tidlige udskiftning, peger forfatteren på den særstilling i økonomisk henseende, som bønderne i Københavns amt indtog. Der er nok ingen tvivl om, at der her var udviklet en højere grad af pengeøkonomi, end det var tilfældet noget andet sted i Danmark, og forfatteren har også ret i, at dette forhold både har kunnet virke som en tilskyndelse og en bremse på udviklingen. At bønderne ved deres handel i hovedstaden fik likvide midler i hænde til at afholde udgifterne i forbindelse med udskiftningen med er klart, og man kunne også godt tænke sig, at handelsvirksomheden tog et sådant omfang, at landbruget og dermed en ændret jordfordeling var af mindre interesse for bønderne. Som eksempel på det sidste nævner forfatteren Valbys privilegium på salg af egne eller opkøbte varer på offentligt torv i København. Eksemplet holder imidlertid ikke, da det næsten udelukkende var husmændene, der benyttede sig af privilegiet.

I det hele taget kunne man have ønsket sig, at forfatteren havde givet en bedre introduktion til københavnsegnens specielle landøkonomiske struktur. En sådan indføring ville have været naturlig i gennemgangen af områdets karakter, der som det fremtræder i bogen næsten udelukkende behandler lovgivningsmæssige og administrative forhold.

Hvor forfatteren kan påvise en bred opbakning blandt bondebefolkningen af udskiftningsideen, så kniber det, såsnart der er tale om udflytning. Han forsøger ganske vist at bagatellisere dette forhold ved at kalde det en »udskiftningsteknisk anstødssten«, men det er nok ikke hele sandheden. Her må landsbybeboernes sociale liv nok drages med ind i billedet, hvis man skal forklare modstanden mod udflytningen.

Jørgen Diechmann Rasmussen fremhæver i sin konklusion, at en del ansøgninger og klager er stilet til kongen eller kronprinsen, og at mange ansøgninger er motiveret med, at det var »Hans Majestæts vilje og befaling«, at bønderne skulle ud af fællesskab. Selvom man må tage netop formuleringen af en ansøgning med et korn salt, så mener forfatteren alligevel at kunne konkludere, at »bøndernes massive opbakning bag reformen« var et udtryk for, at de ønskede »at realisere den politik, statsmagten ved sine forordninger havde ytret ønske om at se gennemført«. Så vidt så godt. Men om man kan bruge dette forhold til at bevise, at bønderne ikke var en apolitisk gruppe er dog tvivlsomt. Var det ikke snarere de indlysende økonomiske fordele, som var drivfjederen? I forholdet til husmændene vidste bønderne i hvert fald nok at følge deres økonomiske interesser på trods af statsmagtens ønske.

Imidlertid kan bogen på det varmeste anbefales til alle, som interesserer sig for landboforhold i almindelighed og udskiftningsproblematik i særdeleshed. Den er velskrevet, vel-disponeret og stofrig. Kort sagt god at få forstand af. Lignende delstudier fra andre egne af landet og over andre dele af de store landboreformer skal være velkomne. Måske kan spørgsmålet om 1700-tals bondens politiske bevidsthed da besvares.

Birte Friis

Asger Th. Simonsen: Husmandskår og husmandspolitik i 1840erne. Kbh. i kommission hos Landbohistorisk Selskab, 1977. 447 s.

De store landboreformer lod på mange måder de nederste sociale lag af landbobefolkningen i stikken. Befolkningsstilvæksten i første halvdel af 1800-tallet tilfaldt først og fremmest denne gruppe og skærpede dermed konkurrencen om eksistensmulighederne. Det er på denne baggrund husmændene i 1840erne begyndte at gøre sig politisk gældende. Denne begyndende politiske aktivitet og baggrunden herfor er emnet for Asger Th. Simonsens afhandling med undertitlen: Sociale forhold blandt husmænd og indsidere og den politiske rejsning af husmandssagen på Lolland-Falster ca. 1840-46. Forfatterens mål med undersøgelsen er dobbelt, eller måske tredobbelt. Han vil klarlægge de sociale forhold i landbosamfundets underklasse og skildre den politiske rejsning af husmandssagen; derudover lover han læseren nogle betragtninger over social status og politisk aktivitet.

Det er ikke nogen let opgave forfatteren har sat sig, for netop denne befolkningsgruppe har kun efterladt sig få og spredte skriftlige vidnesbyrd, men ved at kombinere en lang række kildegrupper er det lykkedes ham på overbevisende måde at gøre rede for underklassens socialeøkonomiske forhold og for husmandssagens rejsning og forløb på Lolland-Falster. Særligt givtige har domstols- og politiarkiverne, de lokale aviser og sidst, men ikke mindst sogneforstanderskabernes bemærkninger om husmændenes og landarbejdernes kår fra 1843-44 samt naturligvis husmændenes petitioner til kongen og stænderforsamlingerne været.